

vének címére emlékezhetünk: „Gondolta a fene!” Az értékeket veszélyeztetheti az az ezoterikus megközelítés és nyelvhasználat is, melynek tartományában szép lassan érdektelenné válik maga az értékhordozó és -teremtő, azaz a műalkotás. Ennek elemzése is sok szemponttal gazdagítaná az értékörzés vagy értékválság kérdéskörét.

V A S Y G É Z A

Az értékek hullámmozgása

Mi az ember legelső értéke? Mindenkinek az édesanyja. A kicsiny gyermek kétéves kora táján kezd „leválni” az édesanyjáról, azaz önálló személyiséggé formálódni. S ezután még vagy húsz évig tart, amíg felnőtté érik. S örömeiben vagy nagy bajában idősen is kihez fordulna még, ha lehetne, élete párja mellett? Bizony az édesanyjához.

Az anyakép mindenki számára örök érték. S ehhez hasonló az anyanyelv is. Nem véletlenül kötődik ez a fogalom az édesanyához, még akkor is, ha valaki árván nevelődik fel. A mi anyanyelvünk, a magyar mintegy háromezer éve létezik, változik, gazdagodik. Összefüggő szövegemlékeink ugyan csak hét-nyolcszáz éve vannak, de némi odafigyeléssel azokat is megértjük. A 16. századból fennmaradt gazdag irodalmi anyag pedig, noha régiesnek nevezhető, ma is esztétikai élményt nyújtó olvasmány. Múltunkat alapvetően három forrásból ismerhetjük meg. A történelem írásbeli és tárgyi dokumentumai mellett a szépirodalomból. Maga a szépirodalom persze ennél sokkal többet jelent. Formálja, gazdagítja nyelvismeretünket. Meghatározó lehet a szerepe önmagunk és a többi ember, a társadalom megismerésében. Emberré és magyarrá formál.

Korántsem mellékes tehát, hogy az egyén, s általánosabban az egyének összessége milyen irodalmi nevelésben részesül a családban, a közoktatásban, majd felnőtt életében. Mint minden nevelési tevékenységnek, az irodalminak is vannak ösztönös és tudatos formái. Ösztönösnek is nevezhető, hogy a kisgyerekek a családban mesélnek, verset mondanak. A köznevelés az óvodától az érettségig már nemcsak tudatos, hanem szabályozott is. Formálisan nincsen szabályozva, gyakorlatilag azonban eléggé egyoldalúan, a piac által irányítottan zajlik a diákok iskolán kívüli és a felnőttek iskola utáni irodalmi „nevelése”.

Minden művészetnek megvan a maga története. A művészetek jellegéből következik, hogy a remekmű ezer vagy száz év múlva is elfeledhetetlen érték. Homérosz nem ér kevesebbet, mint Lev Tolsztoj, Balassi Bálint, mint Babits Mihály. Így viszont azzal kell számot vetni, most csak a magyar irodalomnál maradván, hogy egyre több a klasszikus értéknek nevezhető mű. Ezeknek egy része a jelenkorig jutva természetesen megfakult. Nem kis részben azért, mert értő olvasása az átlagosnál több, alaposabb művelődéstörténeti ismeretet kívánna meg. Az irodalomtörténészeknek ez nem gond, viszont az átlagdiákok számára egyre elháríthatatlanabb feladatnak bizonyult már a múlt század utolsó harmadában is az 1800 előtti magyar irodalom olvasása. Átlépvé a jelenkor-

ba pedig már azzal kell szembesülni, hogy a 19. század irodalma is kezd hasonló sorsra jutni, beleértve Jókai Mórt és Arany Jánost is. Ennek az lett a következménye, hogy az úgynevezett régi magyar irodalom, az 1800 előtti már csak jelképes mértékben kap helyet a középiskolai oktatásban. Megnyugtató, hogy a világirodalom kapcsán nem történt drasztikus korlátozás. Fokozatosan csökken a 19. század részesedése is, bár ebben része van az óraszámok fél évszázada tartó csökkenésének.

Mit tehetnek a tantervek összeállítói? Természetesen mindig a korabeli irodalomtudományhoz fordulnak. Tudjuk azonban, hogy legalább száz éve ez a tudomány sem egységes. Keresik tehát azt, hogy mi a korszerű, mi a véleményformáló. A szűkebb ezredforduló társadalma nem tartja igazán fontosnak a szépirodalmat, az irodalomtudományt. Sem a politika, sem a média. Az átlagember követi ezt a tendenciát, s irodalmat legfeljebb szórakoztató funkciója miatt olvas, abban a hiedelemben, hogy a lektúrnek van esztétikai értéke. Az irodalom egyre inkább csak tantárgy lett, amelyet legalább közepesre illene teljesíteni, miként a matematikát vagy a történelmet. A tudomány pedig nagymértékben bezárkózott önmagába, a posztmodern bővületében olyan szaknyelvet alakítva ki, amellyel a közoktatásban semmit sem lehet kezdeni, másrészt pedig, az új irányzatot egyedül üdvözítőnek tartva, szinte az egész huszadik századi magyar irodalmat leminősítette. Így ennek a korszaknak az az értékrendje, amely az 1970-es, 1980-as években elég tartósnak mutatkozott mind a klasszikusok, mind a kortársak tekintetében, számukra hiteltelenné vált. Elsősorban a népinek, nemzetinek nevezett alkotókról van szó (Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Nagy László, Juhász Ferenc, Sütő András, Sánta Ferenc, Csoóri Sándor, stb.), de hosszan lehetne sorolni másokat (Déry Tibor, Vas István, Mándy Iván, Kálnoky László, Jékely Zoltán, stb.)

Mire az irodalmi életben a posztmodern hagyománnyá kezdett válni, tehát 2000 táján, felerősödött egy a posztmodernnel ellentétes tendencia, amely azokat a lényegében konzervatív huszadik századi szerzőket állította a középpontba, akik 1945 vagy 1948 után kiszorultak az irodalmi életből, a köztudatból. A nagy minta az 1990 után kibontakozó, s teljesen indokolt Márai-kultusz volt. Némi késedelemmel követte őt Wass Albert, majd Nyíró József, végül Tormay Cecile, hogy a névsor hírességeit soroljam. S van olyan vélemény, hogy a „túlreprezentált” nyugatos írók rovására is hely illetné őket. Az igazság sajnos az, hogy a közoktatásban a nyugatosokra is egyre kevesebb idő jut, s hogy az utánuk következő nemzedékek sorsa hozzájuk képest igen mostoha. A magam részéről például nem tudnék esztétikai, jelentőségbeli különbséget tenni Babits Mihály és Illyés Gyula között, s nem tartom helyesnek, hogy ha Juhász Gyulát számon kérhetően ismerni szükséges, akkor Otlík Gézát vagy Nagy Lászlót miért nem.

Az 1990 táján még szilárdnak bizonyult kánon azóta folyamatosan válságban van. Ez a válság azonban gyakorlatilag szakmai lenne, ha egyes valódi és önjelölt szakemberek, publicisták és politikusok nem tennék az esztétikai kérdéseket hitvitává. S ha a tantervek összeállítóiban volna bátorság, s például Illyés Gyulától nem egyetlen, szabadon választható lírai mű lenne az előírt törzsanyag.

Tudomásul kellene venni, hogy a kánon nemcsak többféle lehet, hanem mindig több szintje van. Az irodalomtörténeti kánonban minden értéknek benne kellene lennie, ízlésektől függetlenül, s legfeljebb annyi lehetne az eltérés, hogy hol az egyik, hol a másik irányzat, szerző, mű kap nagyobb hangsúlyt. Az iskolai törzsanyagba sajnos viszonylag kevesen kerülhetnek csak be, s akiknek a neve szerepel, azok is sokszor egy névsorban kapnak helyet, amelyből néhány szerző tanítandó, egy-két művel vagy műrészlettel. Az új tantervnek előnye, de hátránya is, hogy – a tavaly a sajtóban harsogott véleményekkel ellentétben – igen nagy tanári szabadságot ad a szerzők és a művek megválogatásában. Nyirő József sem vált kötelezővé, csak bekerült egy névsorba. Elgondolkoztató viszont, hogy Tamási Áronnak a nevét sem írták le. A kortárs irodalomból pedig egyedül Kertész Imrét nevezték meg, tehát teljes a szabadság. Remélhetően a tankönyvek azért orientálni fognak, mert egyetlen tanártól sem lehet elvárni, hogy széleskörű tájékozottsággal rendelkezzen. Bizonyára nem mind-egyikük tudja, hogy „kortárs” író Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Bertók László, Bodor Ádám, Ágh István, Szilágyi István vagy Esterházy Péter, és lezárult életművével is kortársunk az utóbbi években elhunyt Bella István, Gion Nándor, Lázár Ervin, Nagy Gáspár, Szabó Magda vagy Utassy József.

Megnyugtató, hogy a közoktatásban nem történt meg a nemzeti irodalmi kánon radikális átalakítása. Az viszont kérdéses, hogy a bölcsészkarok milyen tanárnemzedékeket fognak kibocsátani, hogy azok milyen irodalomszemlélettel fogják értelmezni és tanítani a nem kis részben általuk kiválasztott alkotókat és szövegeiket. Nem fogják-e esetleg „röghöz kötésnek” érezni azt, hogy Magyarországon tanítanak magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, bármi mást.

